

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 340.134 (477)

DOI 10.31732/2708-339X-2023-07-12-17

**УЧАСТЬ ІЛЛІ ШРАГА В УКРАЇНСЬКОМУ ГРОМАДСЬКО-
ПРОСВІТНИЦЬКОМУ І ПОЛІТИКО-ПРАВОВОМУ РУСІ НА ПОЧАТКУ
XX СТОЛІТТЯ**

Француз А.Й.,

*Герой України, Заслужений юрист України, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри
державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113,
e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2861-1252*

Степаненко Н.В.,

*доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
вул. Табірна, 30-32, м. Київ, 03113, Україна,
e-mail: Nataliasv@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0001-6216-2206*

**PARTICIPATION OF ILYA SHRAH IN THE UKRAINIAN PUBLIC
AND EDUCATIONAL AND POLITICAL AND LEGAL MOVEMENT AT
THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY**

Frantsuz A.J.,

*Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine,
Doctor of Legal Sciences, Professor,
Professor of the Department of State and Legal Disciplines of
"KROK" University,
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2861-1252*

Stepanenko N.V.,

*PhD in Law,
Associate Professor of the Department of Theory and History of the State and Law of "KROK" University,
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: nataliasv@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0001-6216-2206*

Анотація. У статті здійснюється аналіз участі Іллі Шрага в українському і громадсько-просвітницькому і політико-правовому русі на початку XX ст. Зазначається, що державно-правові орієнтири Іллі Шрага базувалися навколо питань захисту прав рідної мови, особливостей правового статусу українського населення, земельного питання та інших важливих питань життєдіяльності суспільства. Особливо виразно державно-правові погляди Іллі Шрага простежуються у ході його активної участі в суспільно-політичних процесах, які відбувалися на території українських земель. Його участь в українському національному русі

сприяла об'єднанню свідомих діячів того часу на ниві розв'язання українського питання. Він намагався налагодити тісні контакти із західноукраїнськими діячами, спільна діяльність з якими дала можливість актуалізувати у суспільстві соборницькі ідеї, підняти на новий рівень питання української національної автономії. Водночас більш продуктивною стала співпраця в політичній, культурній, суспільній та просвітницькій діяльності. Наголошується, що І. Шраг плідно працював на ниві просвітництва, заснування фахових та культурно-освітніх громадських організацій, чим надавав суттєвого імпульсу суспільно-політичним перетворенням у різні часові проміжки розвитку українського суспільства. У процесі своєї діяльності він неодноразово був рупором українського населення щодо відстоювання ідей власної автономії та національної самоідентичності. Зауважується, що одним із важливих чинників розвитку українського суспільства І. Шраг вважав просвітницький і політико-правовий рух. Провідним завданням у цьому контексті він вбачав безпосередню участь відомих діячів того часу у культурно-просвітницькій діяльності, яка поряд із суспільно-політичними ініціативами мала сприяти формуванню української національної свідомості і ідентичності. Маючи належну фахову освіту він чітко усвідомлював, що єдність української нації та її розвиток визначається комплексом якісних здобутків у культурній, науковій, соціальній та інших сферах суспільно-політичного життя, що сприяє належному розвитку української державності.

Ключові слова: адвокат, Ілля Шраг, товариство «Просвіта», (р)осійська імперія, Товариство українських поступовців, Чернігівська губернія, українські землі.

Формул: 0, рис.: 0, 0 табл.: 0, бібл.: 10.

Abstract. In the article analyzes the participation of Ilya Shrag in the Ukrainian and public-educational and political-legal movement at the beginning of the 20th century. It is noted that Ilya Shrag's state and legal orientations were based on the protection of the rights of the native language, the peculiarities of the legal status of the Ukrainian population, the land issue and other important issues of the life of society. The state-legal views of Ilya Shrag can be traced especially clearly during his active participation in social and political processes that took place on the territory of Ukrainian lands. His participation in the Ukrainian national movement contributed to the unification of conscious figures of that time in the field of solving the Ukrainian question. He tried to establish close contacts with Western Ukrainian figures, joint activities with whom made it possible to actualize cathedral ideas in society, to raise the issue of Ukrainian national autonomy to a new level. At the same time, cooperation in political, cultural, social and educational activities became more productive. It is emphasized that I. Shrag worked fruitfully in the field of enlightenment, the establishment of professional and cultural and educational public organizations, which gave a significant impetus to social and political transformations in different time periods of the development of Ukrainian society. During his activity, he was repeatedly the mouthpiece of the Ukrainian population in defense of the ideas of their own autonomy and national self-identity. It is noted that I. Shrag considered the enlightenment movement to be one of the factors in the development of Ukrainian society. In this context, he saw as an important task the direct participation of the leading figures of that time in cultural and educational activities, which, along with social and political initiatives, should contribute to the formation of Ukrainian national consciousness. Having proper professional training, he was clearly aware that the unity of the Ukrainian nation and its development is determined by a complex of qualitative achievements in cultural, scientific, social and other spheres of socio-political life, which contributes to the proper development of Ukrainian statehood.

Key words: lawyer, Ilya Shrag, "Prosvita" society, (r)ussian Empire, Society of Ukrainian Successors, Chernihiv province, Ukrainian lands.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 10.

Постановка проблеми. Осяжене вивчення спадщини визначних українських діячів на сьогоднішній день є важливим завданням української історико-правової науки і юридичної біографістики, як форми правової спадщини. Однією із таких особистостей є відомий адвокат, політик і громадський діяч Ілля Шраг. Його участь в українському громадсько-просвітницькому русі на початку ХХ ст. займає важливе місце у процесах українського державотворення, а практичний досвід діяльності діяча може бути використаний у ході розбудови сучасної української держави.

Актуальність теми дослідження. Дослідження участі Іллі Шрага в русі Шрага в українському громадсько-

українському громадсько-просвітницькому і політико-правовому русі на початку ХХ ст. відзначається науковою й суспільно-політичною актуальністю. Детальний аналіз даного питання дає можливість заповнити ряд прогалів у вивченні вітчизняного державного правотворення на початку ХХ ст.

Стан дослідження. Даній проблемі присвячували багато уваги відомих учених, серед яких: Т. Демченко, Л. Зіневич, О. Котляр, Г. Курас, У. Кухарук, І. Левченко, В. Онищенко, О. Смержевська, С. Фомська, В. Шевченко та інші. Проте більшість дослідників зосереджувались на громадській та просвітницькій діяльності діяча. У зв'язку з цим дослідження участі просвітницькому русі на початку ХХ ст.

потребує, на нашу думку, більш глибокого наукового вивчення.

Метою і задачею статті є висвітлення участі Іллі Шрага в українському громадсько-просвітницькому і політико-правовому русі на початку ХХ ст., як однієї з форм правової спадщини України.

Виклад основного матеріалу. Крім активної адвокатської та парламентської діяльності Ілля Шраг концентрує свої зусилля на поширенні громадського, просвітницького, теоретико-правового руху в українських землях. Ще у 1893 році він стає одним із засновників чернігівської «громади» [4, с. 18], тим самим надавши громадівському рухові, який мав давні історичні корені, організаційно-правового оформлення. Це призвело до того, що під його началом об'єдналися широке коло визначних тогочасних діячів [9, с. 36]. Серед яких були А. Верзилов, О. Тишинський, В. Хижняков, І. та І. Рашевські, В. Самійленко, М. та В. Коцюбинські, Г. Коваленко, С. та О. Русові, Б. Грінченко та інші. Поступово Ілля Шраг очолює громадівський рух і зосереджує його діяльність на благо розвитку української національної ідеї. Таким чином, йому вдалося сконцентрувати провідні сили патріотично налаштованої інтелігенції на розбудову української державності та забезпечення дотримання прав та інтересів українського народу. Надалі його діяльність уособлювалась з принципами українського національного відродження, які особливо посилились на початку ХХ століття.

Просвітницький рух діяч вважав одним із чинників розвитку українського суспільства. Цілком природно, що основні зусилля він приділяє рідній Чернігівщині, де виступає ініціатором створення місцевого осередку товариства «Просвіта» [5]. Як зауважила дослідниця С. Фомська, саме «Просвіта» здійснила «великий вклад у справу національно-культурного відродження України, формування та утвердження самосвідомості у найширших верствах населення національної самосвідомості у найширших верствах

населення [8, с. 420-421].

Основоположними засадами діяльності організації І. Шраг вбачав діяльність товариства «Просвіта» у Львові, яке було засноване ще у 1868 році й на той час – визначним товариством культурно-просвітницького напрямку. Водночас його важливою місією було широке забезпечення українського народу друкованою продукцією патріотичного характеру. Характерно, що юридичне оформлення «Просвіти» на Наддніпрянщині співзвучне з революційними подіями 1905-1907 років і безпосередньо пов'язано з Маніфестом царя від 17 жовтня, де офіційно проголошувалося право засновувати товариства національного змісту. Потрібно зазначити, що після поразки революції та масових репресій царського режиму, саме «Просвіта» впродовж тривалого часу сприяла об'єднанню української інтелігенції з метою їхньої діяльності на благо рідного народу.

Просвіта у Чернігові була створена 27 грудня 1906 року [7, с. 186], а на початковому етапі її діяльності налічувалося з 300 осіб [2, с. 127]. Ілля Шраг входив до керівного складу організації та займався забезпеченням нормативно-правових засад діяльності. Дослідниця С. Фомська встановила, що «перші загальні збори товариства відбулись у залі Чернігівської міської управи під головуванням І. Л. Шрага, який на той момент очолював українську парламентську громаду при Державній думі. На початку зборів І. Л. Шраг зачитав присутнім статут товариства. Виступали М. Коцюбинський та М. Вороний, які повідомили про намір відкриття в Чернігівській губернії шкіл, бібліотек та читалень в українському дусі... На зборах було також обрано членів правління товариства. До списку увійшли: І. Шраг – адвокат, В. Коцюбинська – дружина М. Коцюбинського, М. Коцюбинський... Головою товариства «Просвіта» було обрано М. Коцюбинського» [7, с. 186].

Поступово, крім безпосередньо культурно-освітньої діяльності, яка

забезпечувала формування української національної свідомості, діячі товариства активно проявляли себе в суспільно-політичному руслі. Зокрема, третього квітня 1907 року «Просвіта» офіційно звернулася до студентів Київського університету зі своєю підтримкою їх ініціативи щодо захисту прав української мови. Крім того, Чернігівська Просвіта виступила з офіційним зверненням до представників української трудової громади в II Державній думі щодо захисту прав українського народу [3, с. 12]. Водночас вона акцентувала свою діяльність на рішучій боротьбі за права та інтереси українського народу, потреби рідного краю та відстоювання національно-культурних ідей. Потрібно зазначити, що саме Ілля Шраг виступав ідейним натхненником підготовки таких документів. Це можна пояснити близькістю його поглядів у період першої Державної Думи та їх подальшою трансформацією у просвітньому товаристві з подальшою їх аргументацією у політичних та громадських колах суспільства. Важливо зазначити, що така діяльність була притаманна І. Шрагу ще в період I Державної Думи Російської імперії, коли він був лідером Української парламентської громади.

Працюючи на посаді заступника «Просвіти» у Чернігові, Ілля Шраг разом із її головою Михайлом Коцюбинським багато часу приділяють роботі серед селянства, особливо з селянською молоддю, зокрема щодо утвердження у її колах основоположних ідей культурно-національного українського відродження. З цією метою діяч повсякчас проводив відкриті зустрічі з населенням та прийом громадян з широкого кола питань, у тому числі й правових, де роз'яснював права й свободи громадян. Поступово така ініціатива викликала занепокоєння губернатора, який був особливо незадоволений політичною та громадською позицією Іллі Шрага. З огляду на це, він наказав виключити його разом з однопдумцями із членів товариства «Просвіта».

З цього часу у функціонуванні

товариства спостерігається певна криза, що пояснюється ретельною увагою до нього місцевої влади та органів поліції [7, с. 190]. Слід зауважити, що І. Шрагу вдалося повернутися до керівних органів організації у 1911 році й навіть очолити її, проте уже в липні цього року товариство «Просвіта» припинило своє існування. Це підтверджує вкотре той факт, що наступ на український рух з боку царизму продовжувався та набував ще більше масових явищ. Зокрема, своєю діяльністю і своїм прикладом усвідомлення необхідності боротьби українського народу, за своє самовизначення Ілля Шраг показав приклад неухильної боротьби за права українського народу у ході зазначених процесів і був одним із її провідників аж до повалення самодержавства у 1917 році.

Як діяч з величезним досвідом, Ілля Шраг продовжував активну участь у суспільно-політичному житті України, спричинившись до заснування та функціонування ряду політичних сил [10, с. 28]. Надзвичайно важливою є його діяльність у Товаристві українських поступовців (ТУП), до заснування якого він мав пряме відношення. Ілля Шраг брав активну участь у роботі з'їздів товариства [1, с. 31]. Характерно, що починаючи з перших організаційних з'їздів товариства він став одним з ідейних натхненників та суттєво впливав на його діяльність, збори товариства відбувалися здебільшого у Києві й мали здебільшого конструктивний характер. Вищим керівним органом був З'їзд, який скликався кожного року та обирав Раду організації, до якої незмінно входив діяч.

Після повалення самодержавства діяльність Товариства українських поступовців суттєво активізувалася. Все більше значущою ставала постать Іллі Шрага у керівному складі організації, яка поступово перетворювалася в одного з ключових діячів української національної революції 1917 року. Так 8 березня діяча обирають головою спеціального губернського комітету громадських організацій. Метою його діяльності було

реформування застарілої системи влади на нові демократичні основи розвитку української держави. Однією із перших реформ в цьому руслі було ініційоване І. Шрагом рішення про ліквідацію поліції та створення народної міліції й вироблення у зв'язку з цим відповідного звернення до народу українською, польською, російською і єврейською мовами.

Поступово лідером українського національно-визвольного руху стала Українська Центральна Рада, яка з часом перетворилася на законодавчий орган Української Народної Республіки [6, с. 90-91]. Перебуваючи у складі Центральної Ради Ілля Шраг відзначився неабиякою активністю і був залученим до значної кількості проєктів різнопланових напрямів. 28 червня 1917 року як фаховий правник він стає членом новоствореної комісії із розробки проєкту статуту автономії України.

Відстоюючи державницьку політику Української Центральної Ради Ілля Шраг, виступаючи на публічних засіданнях систематично відзначав чималі заслуги Ради у державотворчій діяльності. На його переконання, законодавча влада

Центральної Ради дала можливість включити до території України нові губернії та створити ще чотири окремі генеральні секретарства. Важливо, що Центральна Рада у своєму складі об'єднала різні верстви населення, багато з яких мали вищу освіту та володіли значним досвідом українського державотворення.

Висновки. Ілля Шраг брав активну участь в українському громадсько-просвітницькому русі, що особливо позначився на початку ХХ ст. Завдяки його ініціативі зі створення низки організацій громадського та просвітницького характеру вдалося підняти українське питання на широкий загальний та актуалізувати його серед провідних діячів того часу. Постійна зайнятість професійними й громадськими обов'язками не завадили йому з найкращого боку проявити себе в тій сфері українського буття, з якою нерозривно був пов'язаний протягом усього свого життя – служіння національно-державному відродженню української держави.

Література:

1. Бойко В. М., Демченко Т. П., Оніщенко О. О. 1917 рік на Чернігівщині: історико-краєзнавчий нарис. Чернівці: Сіверянська думка, 2003. 126 с.
2. Даниленко С. Українська інтелігенція в Русі за національно-культурне відродження (др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст.) // Український історичний збірник. 2013. Вип. 16. С. 119-130.
3. Катренко А. М., Катренко Я. А. Їх об'єднували сповідувані демократичні ідеали та любов до України і її народу (Листи І. Л. Шрага М. С. Грушевському). К.: [б. в.], 2009. 64 с.
4. Кінзерська Т. В. Становлення творчої особистості Іллі Шрага в контексті суспільно-політичних процесів в українських землях кінця ХІХ – початку ХХ ст. Новітні тенденції сучасної юридичної науки: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 4-5 грудня 2020 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2020. С. 16-19.
5. Мінченко М. В. Адвокатура міста Чернігова 1885-1915 рр. // 9 Всеукр. студ. наук.-практ. конф. Правозахисний рух: історія та сучасність. УРЛ: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/6757> (дата звернення: 15.06.2022).
6. Скальський В. В. Діяльність адвокатів в період Центральної Ради 1917–1918 рр. // Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу. Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. С. 89-93.
7. Фомська С. М. Становлення та діяльність чернігівської «Просвіти» (1906-1908 рр.) // Сіверянський літопис. 2010. № 2-3. С. 185-192.
8. Фомська С. М. Порівняльна характеристика статутів Чернігівського товариства «Просвіта» 1906 і 1920 рр. // Сіверщина в історії України: Зб. наук. пр. К.: Глухів, 2013. Вип. 6. С. 420-423.
9. Шара Л. Особовий склад Чернігівської міської управи (1901-1917 рр.) // Сіверянський літопис. 2014. № 5. С. 34-43.
10. Швидченко Т., Губський С. Українська революція та державотворення 1917–1921 рр.: становлення національної державності (партійно-організаційний спектр // Україна ХХ ст.: суспільно-політичні

моделі національної держави (державницька ідеологія та програмні засади провідних українських політичних партій і громадсько-політичних об'єднань) / П. П. Гай-Нижник (керівник проекту, упоряд. і наук. ред.); авт. кол.: П. П. Гай-Нижник, С. І. Губський, А. В. Іванець, І. Й. Краснодемська, Д. В. Толочко, Т. М. Швидченко, Т. М. Шевченко. К., 2018. С. 5-116.

References:

1. Bojko, V. M. Demchenko, T. P. and Onischenko, O. O. (2003), *1917 rik na Chernigivhyni: istoriko kraeznavchiiy naris* [1917 in Chernihiv region: historical and local history essay], Siverians'ka dumka, Chernigiv, Ukraine.
2. Danylenko, S. (2013), "Ukrainian intelligentsia in Russia for national and cultural revival (late 19th - early 20th centuries)", *Ukrains'kyj istorychnyj zbirnyk.. vol. 16*, pp. 119-130.
3. Katrenko, A. M. and Katrenko, Ya. A. (2009), *Ih obednuvali spoviduvani demokratichni ideali ta ljubov do Ukrainy ta ii narodu* [They were united by professed democratic ideals and love for Ukraine and its people (Letters of I. L. Shrag to M. S. Hrushevskiy)], Kyiv, Ukraine.
4. Kinzers'ka, T. V. (2020), "The formation of the creative personality of Ilya Shrag in the context of social and political processes in the Ukrainian lands of the late 19th and early 20th centuries", *Novitni tendentsii suchasnoi iurydychnoi nauky: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Dnipro, 4-5 hrudnia 2020 r.)*. Dnipro, Ukraine, pp. 16-19.
5. Minchenko, M. V. Chernihiv Bar Association 1885 – 1915, *9 Vseukr. stud. nauk.-prakt. konf. Pravozaohysnyj rukh: istoriia ta suchasnist'*. URL: <http://dspatse.pnpu.edu.ua/handle/123456789/6757> (Accessed 15 June 2022).
6. Skal's'kyj, V. V. (2013) "Activities of lawyers during the period of the Central Rada in 1917–1918", *Advokatura Ukrainy: istoriia ta suchasnist': materialy Vseukrains'koho kruhloho stolu*. Kyiv; Ternopil, Ukraine, pp. 89-93.
7. Foms'ka, S. M. (2010), "Formation and activity of Chernihiv "Prosvita" (1906-1908)", *Siverians'kyj litopys*, vol. 2-3, pp. 185-192.
8. Foms'ka, S. M. (2013), "Comparative characteristics of the charters of the Chernihiv society "Prosvita" in 1906 and 1920", *Siverschyna v istorii Ukrainy: Zb. nauk. pr.* K.: Hlukhiv, vol. 6, pp. 420-423.
9. Shara, L. (2014), "Personnel of the Chernihiv City Administration (1901-1917)", *Siverians'kyj litopys*, vol. 5, pp. 34-43.
10. Shvydchenko, T. and Hubs'kyj, S. (2018), "Ukrainian revolution and state formation of 1917–1921: formation of national statehood (party and organizational spectrum)", *Ukraina XX st.: suspil'no-politychni modeli natsional'noi derzhavy (derzhavnyts'ka ideolohiia ta prohramni zasady providnykh ukrains'kykh politychnykh partij i hromads'ko-politychnykh ob'iednan') / P. P. Haj-Nyzhnyk (kerivnyk proektu, uporiad. i nauk. red.); avt. kol.: P. P. Haj-Nyzhnyk, S. I. Hubs'kyj, A. V. Ivanets', I. J. Krasnodems'ka, D. V. Tolochko, T. M. Shvydchenko, T. M. Shevchenk*, pp. 5-116.

Стаття надійшла до друку 09.02.2023 року